

চিন্তন

গুরুসেবা ও তার ফল

স্বামী শাস্ত্রজ্ঞানন্দ

শাস্ত্রে বলা হয়েছে, তিনিই গুরু, যিনি ‘গু’ অর্থাৎ অন্ধকার, ‘রু’ অর্থাৎ তার (সেই অন্ধকারের) নিরোধক (নাশক)। অন্ধকারকে নিরোধ (নিবারণ) করেন বলে তাঁকে ‘গুরু’ বলা হয়। (গুরুগীতা ২০)। প্রণামমন্ত্রে বলা হয়েছে, অজ্ঞানতিমিরে যে-মানুষ অন্ধ হয়ে আছে, জ্ঞানের অঙ্গন-শলাকা দিয়ে তার চক্ষু যিনি উন্মীলিত করে দেন তিনিই গুরু (তদেব ২৭)। আমরা তো চোখ চেয়ে আছি! জগৎ জুড়ে আমরা তো দেখেই চলেছি নানান কিছু! তাহলে? আসলে গুরু আমাদের অজ্ঞানের জগৎ থেকে জ্ঞানের জগতে নিয়ে যান।

উপনিষদে প্রার্থনা করা হয়েছে, “অসতো মা সদ্গময়। তমসো মা জ্যোতির্গময়। মৃত্যোর্মহতং গময়” (বৃহদারণ্যক, ১.৩।১৮)—অসৎ থেকে সতে, অন্ধকার থেকে আলোয়, মৃত্যু থেকে অমৃতে আমাকে পৌঁছে দাও। অসৎ অর্থাৎ যার আসলে অস্তিত্ব নেই। ব্যাবহারিক দিক থেকে অস্তিত্ব থাকলেও পারমার্থিক দিক থেকে যার অস্তিত্ব নেই, অতএব যার অস্তিত্ব নিত্য নয়। যা অনিত্য তা অসৎ আর যা নিত্য তা-ই সৎ—এটি বোঝার অর্থই জ্ঞান, না বোঝা অজ্ঞান। তাই অসৎকে নিয়ে যখন আমরা থাকি তখন অজ্ঞানে আবৃত থাকি। আর যখন

অজ্ঞানে আবৃত, তখন আমরা মৃত্যুভয়ে আক্রগিত। আমাদের দুর্বিষ্টতা হয়, মনে হয় আমি অসুস্থ হব, মরে যাব!—এই চিন্তার মধ্যে আছে আমার শরীর-মন-প্রাণের প্রতি ভালবাসা। আমি ভাবছি আমার দেহ-মন-প্রাণ চিরস্থায়ী। একে মনে হয় নিত্যবস্তু, সংবস্তু, নিত্য অস্তিত্বশীল বস্তু। আসলে তা নয়। এই শরীরটা ধ্বংস হয়ে যাবে। ‘শরীরং ক্ষণবিধ্বংসি’—শরীর তো ক্ষণে ধ্বংস হয়ে যেতে পারে। ‘শীর্যতে ইতি শরীরম্’—শীর্ণ হয়ে যায়, তাই তো ‘শরীর’। কোনও না কোনও দিন তা মারা যাবে। তবু আমি মৃত্যুভয়ে ভীত হই, কারণ আমার জ্ঞান হয়নি। অজ্ঞানের ভেতর যে থাকে, সে আসলে এই অনস্তিত্বশীল, নশ্বর জগতকে নিয়ে মেতে আছে।

গুরু কী করবেন? গুরু এসে আমাকে সৎ-অসৎ চিনিয়ে দেবেন। শ্রীশ্রীরামকৃষ্ণকথামৃতে শ্রীরামকৃষ্ণ গল্পছলে খুব সুন্দরভাবে এটি ব্যাখ্যা করেছেন।¹ একজন গুরু তাঁর শিষ্যকে বোঝাচ্ছিলেন যে, সংসার তোমার আপনার নয়। তোমার মা-বাবা বা পরিবার-পরিজন—এরা আপনার কিন্তু ব্যাবহারিক দিক থেকে। পারমার্থিক দিক থেকে, সত্য অর্থে একমাত্র ভগবানই আপনার। এরা ক্ষণিক আপনার। গুরুর কথা শিখ্যের বিশ্বাস হচ্ছিল না। তখন গুরু

ଗୁରସେବା ଓ ତାର ଫଳ

ତାକେ ବଲଲେନ, “ଆମି ତୋମାଯ ଦେଖିଯେ ଦିଚ୍ଛି, କେଉ ତୋମାର ନୟ । ଏହି ଔସଥବଢ଼ି କରାଟି ତୋମାର କାହେ ରେଖେ ଦାଓ । ତୁମି ବାଡ଼ିତେ ଗିଯେ ଖେଯେ ଶୁଯେ ଥେକୋ । ଲୋକେ ମନେ କରବେ ଯେ ତୋମାର ଦେହତ୍ୟାଗ ହେଁ ଗେଛେ । କିନ୍ତୁ ତୋମାର ସବ ବାହ୍ୟଜ୍ଞାନ ଥାକବେ, ତୁମି ଦେଖିତେ ଶୁଣିତେ ସବ ପାବେ;—ଆମି ସେଇ ସମୟ ଗିଯେ ପଡ଼ିବ ।” ଶିଥେର ଆପାତ-ମୃତ୍ୟୁର ପର ଗୁର ପୌଛିଲେନ । ବାଡ଼ିର ସବାଇ ଖୁବ କାନ୍ଧାକାଟି କରଛିଲ, ଗୁରଦେବ ବଲଲେନ, “ଆଜ୍ଞା, ଏର ଔସଥ ଆଛେ—ଆବାର ବେଁଚେ ଉଠିବେ । ତବେ ଏକଟା କଥା ଆଛେ । ଏହି ଔସଥଟି ଆଗେ ଏକଜନ ଆପନାର ଲୋକେର ଥେତେ ହେଁ, ତାରପର ଓକେ ଦେଓଯା ଯାବେ! ଯେ ଆପନାର ଲୋକ ଓହି ବଢ଼ିଟି ଖାବେ, ତାର କିନ୍ତୁ ମୃତ୍ୟୁ ହେଁ ।” ଛେଲେର ମା ଯିନି ବୃଦ୍ଧା ହେଁଥେନ, କିଛୁଦିନ ପର ହୟତେ ଏମନିତେହି ମାରା ଯାବେନ, ତିନିଓ କିନ୍ତୁ ଓୟୁଧ ଥେଲେନ ନା । ତାର ସ୍ତ୍ରୀଓ ଥେଲେନ ନା । କେଉଠି ଖେଲ ନା । କାରଣ ସବାର ମୃତ୍ୟୁଭୟ ଆଛେ । ବୋବା ଗେଲ, ପାରମାର୍ଥିକ ଦିକ ଥେକେ କେଉ ଆପନାର ନୟ । ଯଦି କେଉ ଜୀବନେ ଏହି ଉପଲବ୍ଧି କରିବେ ପାରେ, ତାହଲେଇ ଏହି ନଶର ଜଗତେର ପ୍ରତି ତାର ଆସନ୍ତି କମେ ଆସେ । ଗୁର ଆମାଦେର ଏହି ଶେଖାନୋର ଜନ୍ୟ ଆସେନ । ଏହି ଶିଯ୍ୟଟିର କ୍ଷେତ୍ରେ ଗୁର କୀ କରେଛିଲେନ? ‘ଅସ୍ତ’ ବା ଅନସ୍ତିତ୍ସିଲ ଜଗନ୍ତ ନିଯେ ତାର ଯେ-ଅଜ୍ଞନତା ଛିଲ, ତା ତିନି ଦୂର କରେ ଦିଯେଛିଲେନ, ଯାତେ ମୃତ୍ୟୁଭୟ ଥେକେ ସେ ବେରିଯେ ଆସିବ ପାରେ । ଏହିଜନ୍ୟଟି ଗୁରଙ୍କ କାହେ ଆମରା ଯାଇ ।

ଶ୍ରୀରାମକୃଷ୍ଣ-ଭାବଧାରାର ଆଦର୍ଶ : ଭଗବାନ ଶ୍ରୀରାମକୃଷ୍ଣଦେବେହି ଗୁର । ସେଇ ଗୁରଶକ୍ତିର ପରମପୂଜ୍ୟ ଗୁରଦେବ ମଧ୍ୟ ଦିଯେ ପ୍ରକାଶିତ ହଚେ । ସେଇ ଗୁରଶକ୍ତିର ପ୍ରକାଶେର ଫଳେ ଆମରା ଏହି ସଂସାରେ ଅନିତ୍ୟ, ଅସ୍ତ ବସ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟେ ଥେକେଓ ଏହି ବୋଧେର ଦିକେ ଯେତେ ପାରି ଯେ—ଆମରା ଶରୀର, ମନ ବା ପ୍ରାଣ ନାହିଁ; ଆମରା ନିତ୍ୟ, ଶୁଦ୍ଧ, ବୁଦ୍ଧ, ମୁକ୍ତ ଆତ୍ମା । ଏହିଜନ୍ୟଟି ଗୁରନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପଥେ ସାଧନ-ଭଜନ କରା ହୁଏ ।

ଏଥନ ପ୍ରକ୍ଷା, ଗୁର ତୁଟ୍ଟ ହବେନ କୀ କରେ? ଶାସ୍ତ୍ରେ

ବାରବାରଇ ବଲା ହେଁଥେ, ଗୁରଙ୍କ ସନ୍ତସ୍ତ ଶିଥେର ପକ୍ଷେ କଳ୍ୟାଣକର । ଆମରା ଜାନି ସେବାର ଦାରାଇ ଭଗବାନ ତୁଟ୍ଟ ହନ । ଗୁର ଆର ଇଷ୍ଟ ସ୍ଵରୂପତ ଏକ । ସୁତରାଂ ଗୁର ବା ଇଷ୍ଟକେ ଆମରା ସେବାର ଦାରା ତୁଟ୍ଟ କରିବେ ପାରି । ଗୀତା ପାଠୀଙ୍କ ଅର୍ଜନକେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସେବାର କଥା ବଲେଛିଲେନ, “ତଦ୍ଵିଦି ପ୍ରଣିପାତେନ ପରିପ୍ରକ୍ଷେଣ ସେବ୍ୟା ।” (ଗୀତା ୪ ୩୪) ଏହି ସେବା କୀଭାବେ କରିବ? ସାଧାରଣେ ଧାରଣା ଯେ ଗୁରସେବା କରିବେ ଗେଲେ କିଛୁ ପାର୍ଥିବ ଜିନିସ ନିଯେ ଯେତେ ହେଁ । ଏଥାନେ ପ୍ରକ୍ଷା ଓଠେ, ଗୁର ତୋ ଏହି ପୃଥିବୀ ଥେକେ ଅପାର୍ଥିବ ଲୋକେ ଆମାଦେର ଉତ୍ତରଗେର ପଥ ଦେଖାନ, ତାହଲେ ତିନି କୀ କରେ ପାର୍ଥିବ ଜିନିସେ ସନ୍ତସ୍ତ ହତେ ପାରେନ? ସେଇ କାରଣେ ବଲା ହୁଏ, ଆସି ଗୁରସେବା ହଲ ଗୁରନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପଥେ ସାଧନ କରା ।

ଗୁରଦେବ ବଲେ ଦିଯେଛେନ, ଜପଧ୍ୟାନ, ସ୍ଵାଧ୍ୟାଯ ତଥା ଶାନ୍ତିପାଠ ଏବଂ ସାଧୁସଙ୍ଗ ନିତ୍ୟ କରିବେ ହେଁ । ଗୁର ଯେ-ନିର୍ଦ୍ଦେଶଗୁଲି ଦିଯେଛେନ ସେଗୁଲି ମନ୍ତ୍ରପ୍ରାଣେ ଅନୁମରଣ କରା ଆମାଦେର ଅବଶ୍ୟ କରିବ୍ୟ । ‘ମନ ଚଳୋ ନିଜ ନିକେତନେ’ ଗାନେ ଆଛେ, “ସାଧୁସଙ୍ଗ ନାମେ ଆଛେ ପାନ୍ତଧାମ/ ଶ୍ରାନ୍ତ ହଲେ ତଥା କରିଯୋ ବିଶ୍ଵାମ/ ପଥଭାନ୍ତ ହଲେ ଶୁଧାଇୟୋ ପଥ ସେ ପାନ୍ତନିବାସୀଜନେ ।’’ ପଥିକେର ସମସ୍ୟା ଏହି ଯେ, ପଥ ଚଲାତେ ଚଲାତେ କୋଥାଓ ଯେନ ତିନି ଆଟକେ ଯାନ, କ୍ଲାନ୍ଟ ହେଁ ପଡ଼େନ । ତାଁର ମନେ ହୁଏ, ଯେ-ପଥେ ଆମି ଚଲାଇ ସେବି ହୟତେ ଠିକ ହଚେ ନା, ଅଥବା ଆମାର ଚଳା ଠିକ ହଚେ ନା । ତଥନ ଗୁର ଆସେନ ଏବଂ ପଥ ଦେଖାନ । ପଥ ଦେଖାନୋର ଅର୍ଥ, ଆମାଦେର ସାଧନପଥଟିକେ ତିନି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରେ ଦେନ ।

ଯେକୋନାଓ ସାଧକେର ଜୀବନେ ଗୁରକରଣେ କାରଣ ଏହି, ତାର ଫଳେ ସାଧକ ନିଜେର ସାଧନାର ପ୍ରକାଶ କ୍ରମାଗତ ଉତ୍ତରିତ କରିବେ ପାରେନ ଧାପେ ଧାପେ । ଆମରା ଯଥନ କୋନାଓ ବାଡ଼ିତେ ଉପରେ ଉଠି, ଏକ-ଏକଟି କରେ ସିଙ୍ଗିର ଧାପ ପାର ହେଁ ଉଠି । ସାଧନଜୀବନାଙ୍କ ସେହିରକମ । ସେଥାନେ ସାଧକ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ହେଁ ଶୁରୁ କରେନ । ଭଗବାନ ବୁଦ୍ଧ ଯଥନ ସାଧନଜୀବନ ଶୁରୁ କରିଲେନ ତଥନ କତ ସମସ୍ୟା! କ୍ଷୁଦ୍ଧାର ତାଡ଼ନା, ତାରପର ମାରରମ୍ପୀ

ଅସୁର ଏମେ ହାଜିର ହଲ । ଏହିଭାବେ ଏକଟି-ଏକଟି ଧାପ ପାର ହୟେ ତିନି ବୋଧିଲାଭ କରିଲେନ । ପ୍ରତି ସାଧକେର ଜୀବନେଇ ଏକଥା ସତ୍ୟ । ସାଧକକେ ଏହି ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଶ୍ରର ପାର ହୟେ ହୟେ ଯେତେ ହବେ । ନାହଲେ ତିନି ଏଗୋତେ ପାରବେନ ନା । ଏଖାନେଇ ଗୁରୁ ତାଙ୍କେ ସହଯୋଗିତା କରେନ ବା ବିପରୀତ ଦିକ୍ ଥେକେ ବଲତେ ପାରି, ଏଥାନେ ଗୁରୁର ନିର୍ଦେଶିତ ପଥେ ଚଳାଟି ତାର କ୍ଷେତ୍ରେ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ହୟେ ଯାଯ । ସୁତରାଂ ଗୁରୁସେବାର ପ୍ରଥମ ଧାପ କୀ ? ଗୁରୁର ନିର୍ଦେଶିତ ପଥେ ଚଳା ।

ଗୁରୁନିର୍ଦେଶିତ ପଥେ ଚଳତେ ଗିଯେ ଆମରା ଯେନ କଥନଗୁ ଗୁରୁର ବାକ୍ୟେ ସନ୍ଦେହ ନା କରି । ସେଜନ୍ୟାଇ ବଲା ହୟେଛେ ବିଶ୍ୱାସର କଥା । ଗୁରୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପଥେ ଆମି ଚଳତେ ପାରବ କଥନ ? ସଥନ ଗୁରୁର ପ୍ରତି ଆମାର କୁଞ୍ଚାହିନ ବିଶ୍ୱାସ ଥାକବେ । ଗୁରୁ ଏଟି ବଲେଛେନ, ସୁତରାଂ ଆର କୋନଗୁ ଦିଧା ନେଇ—ଏହିରକମ ବିଶ୍ୱାସ ।

କଥାମୃତେ ଶ୍ରୀରାମକୃଷ୍ଣ ବିଶ୍ୱାସ ପ୍ରସଙ୍ଗେ ବଲେଛେନ, “ବିଭୀଷଣ ଏକଟି ପାତାୟ ରାମନାମ ଲିଖେ ଓଇ ପାତାଟି ଏକଟି ଲୋକେର କାପଡ଼େର ଖୋଁଟେ ବେଁଧେ ଦିଛିଲ । ସେ ଲୋକଟି ସମୁଦ୍ରେର ପାରେ ଯାବେ । ବିଭୀଷଣ ତାକେ ବଲଲେ, ‘ତୋମାର ଭୟ ନାହିଁ, ତୁମି ବିଶ୍ୱାସ କରେ ଜଲେର ଓପର ଦିଯେ ଚଲେ ଯାଓ, କିନ୍ତୁ ଦେଖ ଯାଇ ଅବିଶ୍ୱାସ କରବେ, ଆମନି ଜଲେ ଡୁବେ ଯାବେ ।’ ଲୋକଟି ବେଶ ସମୁଦ୍ରେର ଓପର ଦିଯେ ଚଲେ ଯାଚିଲ; ଏମନ ସମୟ ତାର ଭାରୀ ଇଚ୍ଛା ହଲ ଯେ, କାପଡ଼େ ଖୋଁଟେ କି ବାଁଧା ଆଛେ ଏକବାର ଦେଖେ ! ଖୁଲେ ଦେଖେ ଯେ, କେବଳ ‘ରାମନାମ’ ଲେଖା ରଯେଛେ ! ତଥନ ସେ ଭାବଲେ, ‘ଏ କି ! ଶୁଦ୍ଧ ରାମନାମ ଏକଟି ଲେଖା ରଯେଛେ !’ ଯାଇ ଅବିଶ୍ୱାସ, ଆମନି ଡୁବେ ଗେଲ ।”² ସାଧନଜୀବନେ ଗୁରୁର ବଲା ପଥେ ଚଳା ଯେମନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରୋଜେନ୍ୟ, ସେଇସଙ୍ଗେ ଗୁରୁବାକ୍ୟେ ବିଶ୍ୱାସ ଓ ଭରସାଓ ପ୍ରୋଜେନ । ଶ୍ରୀରାମକୃଷ୍ଣ ବାରବାର ବଲେଛେନ ଯେ ବିଶ୍ୱାସ ନା ଥାକଲେ ସେ ଏଗୋତେଇ ପାରବେ ନା । ସାଧନ କରବେ କୀ ? ଗୁରୁବାକ୍ୟେ ବିଶ୍ୱାସ ନା ଥାକଲେ ଗୁରୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପଥେ ଏଗୋବେ କୀ କରେ ? ତାଇ ବିଶ୍ୱାସ ଅପରିହାର୍ୟ ।

ଏହି ପ୍ରଥମ ଧାପେ ଆମରା ଅନୁଭବ କରବ—ଜୀବନେ ସତ ଦୁର୍ଯ୍ୟଗ, ସତ ଦୂର୍ବିପାକଇ ଆସୁକ, ଦେଖା ଯାବେ ଏହି ବୋଧଟା ତୈରି ହଚେ—ଜୀବନେ ଏକଜନ କେଉ ଆଶ୍ରୟ ଆଛେନ, ଯାଇ ଓପର ଆମି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ମନେ ନିର୍ଭର କରେ ପଥ ଚଳତେ ପାରି । ଶ୍ରୀଶ୍ରୀମାର ଏକଜନ ଶିଯ୍ ଜପ କରେଓ ମନେ ଶାନ୍ତି ପାଚିଲ ନା । ସେ ଶୁନେଛିଲ, ଶିଯ୍ ମନ୍ତ୍ର ଜପ ନା କରଲେ ଗୁରୁର କ୍ଷତି ହୟ, ତାଇ ମନ୍ତ୍ର ଫେରତ ଦିତେ ଚାଇଲ । ମା ତାକେ ଅନେକ ବୁଝିଯେ ଶେଷେ ବଲତେ ବାଧ୍ୟ ହଲେନ, “ଆଜ୍ଞା, ତୋମାକେ ଆର ମନ୍ତ୍ର ଜପ କରତେ ହବେ ନା ।”³ ତଥନ ତାର ଚିତନ୍ୟ ହଲ । ସେ ଭାବଲ—ଏ କୀ ! ଏତଦିନ ତୋ ମାଯେର ମନ୍ତ୍ରଟି ସଙ୍ଗେ ଛିଲ । ତାର ଅର୍ଥ—ମନ୍ତ୍ରଦାତା ଗୁରୁଗୁ ସଙ୍ଗେ ଛିଲେନ । ମନ୍ତ୍ର ଫେରତ ନିଯେ ନିଲେନ ମାନେ—ମନ୍ତ୍ର ଆର ତାର ସଙ୍ଗେ ନେଇ, ମନ୍ତ୍ରଦାତା ଗୁରୁଗୁ ନେଇ ! ସୁତରାଂ ଏହି ବୋଧଟି ସାଧକେର ମଧ୍ୟେ ଆସବେ—ଏକଜନ ଆଛେ ଯିନି ଆମାକେ ସମସ୍ତ ବିପଦେ ରକ୍ଷା କରଛେନ । ଶ୍ରୀରାମକୃଷ୍ଣଙେ ନିର୍ଦେଶ ଯତକ୍ଷଣ ସ୍ଵାମୀଜୀ ପାନନି, ମାଯେର ଅନୁମତିଓ ଯତକ୍ଷଣ ପାନନି, ତତକ୍ଷଣ ତିନି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟେ ଯାଓଯାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରେନନି । କୀ ଗଭୀର ନିର୍ଭରତା !

ଗୁରୁସେବାର ଦିତୀୟ ଧାପେ ସାଧକକେ ଗୁରୁତତ୍ତ୍ଵ ଅନୁଧାବନ କରତେ ହୟ । ଏଟି ପ୍ରଥମ ଧାପେର ସଙ୍ଗେ ପ୍ରାୟ ଅନ୍ତର୍ଦୀଭାବେ ଜଡ଼ିତ । କିନ୍ତୁ ତବୁଓ ଦିତୀୟ ଧାପ ବଲଲାମ ଏହି କାରଣେ ଯେ, ପ୍ରଥମେଇ ତତ୍ତ୍ଵେ ତୋ ପୌଛନୋ ଯାଇ ନା ! ଆମରା ଛୋଟବେଳାୟ ସଥନ ଭାସା ଶିଖତେ ଶୁରୁ କରି ତଥନ ଭାସାର ତତ୍ତ୍ଵଗୁଲି ବୁଝାତେ ପାରି ନା । କଥା ବଲି, ପଡ଼ି, ତାରପର ବ୍ୟାକରଣେର ନିଯମଗୁଲି, ତତ୍ତ୍ଵଗୁଲି ଜାନି, ଅନୁଶୀଳନ କରି; କିନ୍ତୁ ତାର ଆଗେଇ ଭାସା ବଲି—ଠିକ ବା ଭୁଲ ଯାଇ ହୋକ— ଏତାବେ ଧୀରେ ଧୀରେ ଅପସର ହେଇ । ଏକ୍ଷେତ୍ରେଓ ଠିକ ତାଇ ।

ଗୁରୁତତ୍ତ୍ଵ ମାନେ ଆମର ଜୀବନେ ଗୁରୁର ହାନଟି ଠିକ କୋଥାଯ ? ଗୁରୁ ଆସଲେ କେ ? ଶାନ୍ତ ବଲଛେନ, ଗୁରୁତେ ମାନୁଷ୍ୟବୁଦ୍ଧି କରତେ ନେଇ । ଶ୍ରୀଭଗବାନ ବଲେଛିଲେନ ଅର୍ଜୁନକେ : “ଅବଜାନ୍ତି ମାଂ ମୃତ୍ତ୍ବା ମାନୁଷୀୟ ତନୁମାନ୍ତିତମ୍”—ଯାରା ମୃତ୍ତ୍ବ ତାରା ଆମାକେ ଭୁଲ କରେ

গুরসেবা ও তার ফল

মানুষ ভেবে অবজ্ঞা করে (গীতা, ৯।১।১)। ভগবান এসেছেন মানুষের রূপ ধরে। শ্রীশ্রীমাকে কালীমামা যেমন বুঝতেই পারেননি, মাকে দিদি হিসেবেই ভেবেছিলেন। মাকে ধরতে পারেননি অনেকেই। ঠাকুরকেও তো কেউ কেউ বাগানের মালি ভেবেছিল। এমনকী ঠাকুরের কাছে যাঁরা আসতেন, তাঁরাও কি সবাই ঠাকুরকে বুঝতে পেরেছিলেন? ঠাকুর বলেছেন, “অবতার অচিনে গাছ”^৪ সহজে কি বোঝা যায় তিনি না বোঝালে? তিনি তো বোঝাবেন, আমাদেরও তাঁকে বুঝতে চেষ্টা করতে হবে। তাই সাধনার এই পর্যায়ে গুরুতত্ত্ব অনুধাবনের চেষ্টা দরকার। শাস্ত্র পাঠ ও আলোচনা, শাস্ত্রের সঙ্গে জীবনকে মেলানোর চেষ্টা—এগুলি অতি প্রয়োজন।

গুরু সঙ্গে সঙ্গে থেকে আমাকে নিয়ে যাবেন, উচ্চ কোনও কথা বলাবেন, আমাকে ভগবানের জন্য কাঁদাবেন—‘গময়তি, উচ্চ কথয়তি, রোদয়তি’। তাহলে আমার জীবনে গুরুর অবস্থানটি কী? তিনি কি শুধু পথপ্রদর্শক? অবশ্যই তা নয়। তিনি আরও কিছু। সেটি কী? এটিই হচ্ছে গুরুতত্ত্ব বোঝার চেষ্টা। নাহলে গুরুতে মানুষবুদ্ধি করে ফেলব। ভাবব প্রণাম করলে, কিছু নিয়ে গেলে গুরু বোধহয় সন্তুষ্ট হবেন। না। তিনি মন দেখেন। এটি যখন বলা হচ্ছে তখন তিনি ঈশ্বরস্বরূপ হিসেবে সাধকের অন্তরে আবির্ভূত হচ্ছেন। তাহলে এবার প্রশ্ন, গুরুর সঙ্গে ইষ্টের সম্পর্ক কী?

এটি গুরসেবার তৃতীয় ধাপ। আবার অন্যদিক থেকে দেখলে গুরুর সঙ্গে ইষ্টের সম্পর্ক বোঝার চেষ্টাই হল গুরুতত্ত্ব বোঝার দ্বিতীয় পর্ব। প্রথম পর্ব: গুরু কে? গুরু আমার জন্য কী করছেন বা করবেন? দ্বিতীয় পর্ব: গুরু ইষ্টের সঙ্গে কোন সম্পর্কে সম্পর্কিত। সাধনতত্ত্ব বলে যে গুরু আর ইষ্ট অভিন্ন। ইষ্টশক্তি গুরুতে ক্রিয়া করে ধীরে ধীরে আমার মনকে ইষ্টে নিয়ে যায় এবং তারপর একসময় গুরু ও ইষ্ট একাকার হয়ে যান।

গুরু-ইষ্টের এই অভিন্নতাবোধটি সাধনার একটি বড় ক্ষেত্র এবং এটিই গুরসেবার সর্বোত্তম ধাপ।

সুতরাং আমরা যেন উপলব্ধি করার চেষ্টা করি যে গুরসেবা কোনও অর্থেই কেবলমাত্র একটি বাহ্য সেবা নয়। গুরসেবা আসলে সেবকের আন্তর সাধনা। এর সঙ্গে কি বাহ্যক্রিয়ার যোগ নেই? আছে। সেগুলিও গুরসেবার এক-একটি গৌণ অঙ্গের মধ্যে পড়ে। এগুলি যদি তাঁর মানসপূজা হয় তাহলে গুরসেবার বাহ্যক্ষেত্রও আর একটি রয়েছে যেটি এই মানসসেবার সঙ্গে সম্পর্কিত। সেটি কী? প্রথমত নিত্য সদগুরুপাঠ। গুরু আমাকে ঈশ্বরের অভিমুখে এগিয়ে দিয়েছেন। আমাকে সেটি ধরে রাখতে হবে। এই ঈশ্বরতত্ত্ব কোথায় আছে? বিভিন্ন শাস্ত্রগুলিতে—গীতা, উপনিষদ, শ্রীশ্রীরামকৃষ্ণ-কথামূল, শ্রীশ্রীমায়ের কথা, স্বামীজীর রচনাবলি, পার্যদ মহারাজদের জীবনীতে। যে-তত্ত্বে গুরু আমাদের এগিয়ে দিতে চাইছেন, যা সদ্বস্তু, যা আমাকে মৃত্যু থেকে অমৃতে নিয়ে যাবে, সেই বিষয়গুলি এইসব প্রস্তুত লিপিবদ্ধ আছে। তাই গুরসেবার বাহ্য অঙ্গের একটি দিক সদগুরুপাঠ। দুই, ভজনকীর্তনে, ঈশ্বরীয় কথায় অংশগ্রহণ করা। উপনিষদ বলছেন, ‘অন্যা বাচো বিমুঢ়থ, অমৃতস্য এষ সেতুঃ’ (মুণ্ডক ২।২।৫)। অমৃতের সেতু কী? —অন্য কথা ছেড়ে দাও। যেকথা বিষয়ের দিকে নিয়ে যায়, সেকথা ছেড়ে দাও।

গৌড়ীয় বৈষ্ণবদর্শনে মায়ার দুটি রূপের কথা আছে—যোগমায়া আর মায়া বা জড়মায়া। জড়মায়া ‘বিমুখমোহন’—ভগবানের থেকে আমাদের বিমুখ করে। যোগমায়া ‘প্রমুখমোহন’ অর্থাৎ ভগবানের দিকে, ভগবানের প্রমুখে আমাদের মুঢ়ে করে রাখেন। সদগুরু, ভজনকীর্তনও মায়ার সংসারের মধ্যে, কিন্তু সেগুলি ভগবানের দিকে নিয়ে যায়। ভাগবতে দেখি, ঋষিরা বসে আছেন নৈমিয়ারণ্যে। তাঁরা সবাই ভগবৎকথা শুনতে চাইছেন। যখন সূত

ଏସେ ଉପର୍ଥିତ ହଲେନ, ତାରା ସବାଇ ବଲଲେନ—ଆପନି ତୋ ଭାଗବତକଥା ଏତ ସୁନ୍ଦର କରେ ବଲତେ ପାରେନ, ଆପନି ଆମାଦେର ବଲୁନ କୃଷ୍ଣକଥା । ଏହି ଯେ ନିତ୍ୟ ଭଜନକୀର୍ତ୍ତନ, ଭଗବଂପ୍ରସଙ୍ଗ ଶୋନାର ଚେଷ୍ଟା କରା ବା ଶୋନା, ଏହି ଗୁରୁସେବାର ଏକଟି ବାହ୍ୟ କ୍ରିୟା ।

ତୃତୀୟ—ତୀର୍ଥଦର୍ଶନ । ଯେଥାନେ ଦୀର୍ଘଦିନ ଧରେ ବହୁ ମାନୁଷ ଭଗବଂଚିନ୍ତନ କରେଛେ, ଭଗବାନେର ନାମଗୁଣକୀର୍ତ୍ତନ କରେଛେ, ସେଟିହି ତୀର୍ଥ । ତାହିଁ ତୀର୍ଥେ ଗେଲେ ଉଦ୍ଦୀପନ ହୁଏ । ଶ୍ରୀରାମକୃଷ୍ଣ ବଲହେନ, ତୀର୍ଥେ ଯଦି ସତି ସତି ମନଟାକେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରେ ନିଯେ ଯାଓଯା ଯାଇ ତାହଲେ ଉଦ୍ଦୀପନ ହୁଏ । ଅବଶ୍ୟ ଏଟାଓ ବଲେଛେନ ଯେ ତୀର୍ଥେ ଗ୍ରହି ବିଷୟାଚିନ୍ତା କରା ଖୁବ ଖାରାପ । କାଶୀ ଗ୍ରହି ବିଷୟାଚିନ୍ତା ଦେଖେ ତାର କଷ୍ଟ ହରେଛିଲ । କିନ୍ତୁ ଯାରା ସତ୍ୟସତ୍ୟାହି ତୀର୍ଥତତ୍ତ୍ଵ ଜେନେ ଯାନ, ମନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରେ ଯାନ, ତୀର୍ଥେ ଗେଲେ ତାଦେର ଭଗବଂ-ଉଦ୍ଦୀପନ ହୁଏ । ମନ୍ଦିରେ ଢୁକଳେ ମନ ଆପନା ଥେକେଇ ଶାସ୍ତ ହରେ ଯାଯ । କେନ ? ସେଥାନେ ଅନେକେ ସାଧନଭଜନ ପ୍ରାର୍ଥନା କରେଛେ, କରଛେ । ତାହିଁ ମନ୍ଦିରେର ତନ୍ମାତ୍ରା ପରିବର୍ତ୍ତି ହରେ ଯାଯ । ସୁତରାଂ ତୀର୍ଥେ, ମନ୍ଦିରାଦିତେ ଯାଓଯାର ପ୍ରୟୋଜନ ଆଛେ; ଦେବତାକେ ପ୍ରଣାମେର ଦରକାର ଆଛେ । ସାଧାରଣଭାବେ ଏହି ବାହ୍ୟକ୍ରିୟା । ଆର ଯମ, ନିୟମ ଇତ୍ୟାଦି ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗ ଯୋଗେର କଥା ଆମାଦେର ଶାସ୍ତ୍ରେଇ ବଲା ହରେଛେ । ଏହିସବାହି ଗୁରୁସେବାର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବାହ୍ୟ ଅଙ୍ଗ ।

ଗୁରୁସେବା ଆସଲେ ସାଧକକେ ଈଶ୍ୱର-ଅଭିମୁଖେ ନିଯେ ଯାଯ । ଆମରା ହୁତୋ ଗୁରୁର କାହେ ପୌଛଇ ଅନେକ କଷ୍ଟ କରେ, ଗୁରୁର କୃପାୟ ମନ୍ତ୍ର ପାଇ, କିନ୍ତୁ ସତ୍ୟ ଅର୍ଥେ ସବାଇ ଏଗୋତେ ପାରି ନା । କେନ ? ତାର କାରଣ ଶ୍ରୀରାମକୃଷ୍ଣର କଥାଯ—ଆମରା ନୋଙ୍ର ଫେଲେ ଦାଁଡ଼ ଟାନି । ତାହିଁ ହୁଏ ନା ।

ତାହିଁ ଏହି ଗୁରୁସେବା ଯଦି ନିତ୍ୟ ଅନୁଧ୍ୟାନେର ଚେଷ୍ଟା କରି, ପ୍ରୟୋଗେର ଚେଷ୍ଟା କରି ତାହଲେ ବୁଝାତେ ପାରିବ ଆମାଦେର ପ୍ରତିଦିନକାର ଜୀବନ ପରିବର୍ତ୍ତି ହରେ ଚଲେଛେ । ଯେ-ଆମି ଆଗେ କ୍ରୋଧେ ମୋହେ ଲୋଭେ ଆସନ୍ତିତେ ଭରପୁର ଛିଲାମ, ପରଶ୍ରୀକାତରତା, ଈର୍ଷା,

ଦେବ ସବକିଛୁତେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଛିଲାମ, ସେ-ଆମି ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହରେ ଯାଇଁ । ଯେ-ସଂସାରକେ ‘ଆମାର’ ବଲେ ମନେ ହତ, ସେ-ସଂସାରକେ ଭଗବାନେର ବଲେ ମନେ ହଚେ । ସକଳେର ମଧ୍ୟ ଈଶ୍ୱର ଯେନ ଦେଖା ଦିଚେନ—ଏହି ଭାବ ନିଯେ ଆମି ଏଗିଯେ ଚଲେଛି । ଗୁରୁସେବାର ଏହି ଆନ୍ତର ଓ ବାହ୍ୟସାଧନେର ପଥେ ଏଗୋଲେ ସାଧକ ଧୀରେ ଧୀରେ ଏହି ପ୍ରାପ୍ତିତେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହରେ ଉଠିବେନ । “ଯାତ୍ରେ କଲ୍ୟାଣତମଂ ରନ୍ଧର ତତ୍ତ୍ଵତେ ପଶ୍ୟାମି”—ତୋମାର ଯେ-କଲ୍ୟାଣତମ ରନ୍ଧର ତା ଆମି ଦେଖିତେ ଚାଇ । ଆମରା ଯଥନ କାରାଓ ସେବା କରି ତଥନ ତାର ପ୍ରିୟି, ତାର ତୁଷ୍ଟି ଚାଇ । ଏହି ପ୍ରିୟିଇ ଆଶୀର୍ବାଦ ହରେ ବରେ ପଡ଼େ ଆମାଦେର ଜୀବନେ ଏବଂ ତାତେଇ ଆମରା ଏଗିଯେ ଯେତେ ପାରି ।

‘ଆଶିଷ୍ଟ’ ମାନୁଷ ଆସଲେ ଶକ୍ତିମାନ ମାନୁଷ । ଭଗବଂ-ଆଶୀର୍ବାଦ ଯେ ଲାଭ କରେଛେ ସେ ଆସଲେ ବିରଳ ଏକଜନ; ସେ ଅନେକେର ମଧ୍ୟ ଥେକେ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ପଥ ଧରେ ଏଗିଯେ ଚଲେଛେ । ଶ୍ରୀଭଗବାନ ଗୀତାଯ ଅର୍ଜୁନକେ ବଲେଛିଲେନ, “ମନୁଷ୍ୟାଣଂ ସହଶ୍ରେଷ୍ଠ କଶିଦ୍ୟ ଯତତି ସିଦ୍ଧିଯେ । ଯତତାମପି ସିଦ୍ଧାନାଂ କଶିନ୍ମାଂ ବେତି ତତ୍ତ୍ଵତଃ ।” (୭।୩) — ସହଶ୍ର ସହଶ୍ର, କୋଟି କୋଟି ମାନୁଷେର ମଧ୍ୟେ କରେକଜନ ସିଦ୍ଧିଲାଭେର ଚେଷ୍ଟା କରଛେ । ଯାରା ଚେଷ୍ଟା କରଛେ ତାଦେର ମଧ୍ୟେ ଅଳ୍ପ କରେକଜନ ସିଦ୍ଧ ହଚେ । ଗୁରୁସେବା ଆମାଦେର ଓହ ସିଦ୍ଧିର ପଥେ ଏଗିଯେ ନିଯେ ଯାଯ । ଭଗବାନେର କାହେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରି, ତିନି ଯେନ ଆମାଦେର ଏହି ଆନ୍ତର ଏବଂ ବାହ୍ୟ ଗୁରୁସେବାର ସୁଯୋଗ କରେ ଦେନ । ତାତେଇ ଆମରା ଧନ୍ୟ ହବ । ଆମାଦେର ଜୀବନ ସଫଳ ଓ କୃତାର୍ଥ ହବେ । ✕

ଉତ୍ସମ୍ମାନ

- ଦ୍ରୁଷ୍ଟିକୁମାର, ଶ୍ରୀଶ୍ରୀରାମକୃଷ୍ଣକଥା/ମୃତ, (ଉଦ୍ରୋଧନ କର୍ଯ୍ୟାଳୟ : କଲକାତା, ୨୦୦୧) ପୃଃ ୬୪୦-୪୧
- ତଦେବ, ପୃଃ ୨୬
- ଦ୍ରୁଷ୍ଟିକୁମାର, ଶ୍ରୀଶ୍ରୀରାମକୃଷ୍ଣକଥା/ମୃତ, (ଉଦ୍ରୋଧନ କର୍ଯ୍ୟାଳୟ : ୨୦୦୧) ପୃଃ ୩୦୯
- ଦ୍ରୁଷ୍ଟିକୁମାର, ପରଶ୍ରୀକାତରତା, ଈର୍ଷା, ୨୬୦-୬୧